

Àngel Guimerà

Visat núm. 9
(abril 2010)

Quan Àngel Guimerà va escriure *Terra baixa* (1897), ja és un autor que té un món literari personal i que ha aconseguit materialitzar-lo amb èxit a través d'obres com ara *Mar i cel* (1888) i *Maria Rosa* (1894). Després de les primeres representacions, aquesta peça teatral comença a fer un camí que, amb el pas dels anys, la converteix en «mítica» i «clàssica».

«Mítica» perquè, a banda de la simbologia que el text expressa, és indubtable que el personatge del pastor, en Manelic, ha esdevingut una figura que va més enllà de la seva concreció dramàtica i ha donat forma a un referent de les lletres catalanes. «Clàssica» perquè Àngel Guimerà sap articular una creació teatral que connecta amb preocupacions i interessos humans d'abast universal, que a cada lectura o representació ens sorpren en relació amb la idea que ens n'havíem fet. La demostració pràctica que *Terra baixa* havia desvetllat aquest interès general s'evidencia en les òperes musicals i en les produccions cinematogràfiques que en va generar.

El protagonisme de l'acció dramàtica de *Terra baixa* se centra en la figura d'en Manelic. Presentat com a pastor que viu a les muntanyes amb l'única companyia del seu ramat, ho sap tot sobre la duresa de la seva feina i, en canvi, desconeix què comporta el tracte amb la gent. És la imatge emotiva de l'innocent que toparà amb la malícia i la crueltat del món real. I la seva innocència serà aprofitada per en Sebastià, el poderós propietari de terres i persones, que li proposarà casar-se amb la Marta, alhora que li amaga que aquesta dona és la seva amistançada i que vol continuar com sigui la relació amb ella.

Terra baixa té una consideració d'obra clàssica, entre altres raons, perquè ens ofereix una sèrie molt ben travada de conflictes dramàtics que conserven una vigència universal i, també, una capacitat d'anar a l'arrel de problemes profundament humans. Hem destacat la importància de la confrontació de l'innocent amb el món real, però alhora veiem desenvolupats els conflictes de la terra alta-terra baixa, de la possessió amorosa i de la justícia del poder. La *innocència* d'en Manelic no és, en cap moment, ximpleria. Té a veure, en tot cas, amb la manca de tracte humà, amb la desconeixença de la *realitat* del món de la terra baixa. El pastor ha viscut, envoltat del seu ramat, a les altes muntanyes, amb la convicció de tenir un enemic declarat (el llop) i un amo agraït pels seus serveis (el duro que li va donar quan va matar el llop). Però en Manelic no és cap bon salvatge, té el seu sistema de valors i la seva identitat: una concepció ideal de la vida i de la naturalesa, el record amorós dels pares, unes creences religioses, la valoració positiva de la feina de pastor, el somni de ser estimat i tenir una dona i, en definitiva, la seva bondat espontània. També, té un caràcter ferm, que no accepta burles ni menyspreus: «té el seu geni», com diu en Tomàs, «que un dia de poc no mata un home». La innocència característica d'en Manelic i d'altres personatges, com la Nuri i en Tomàs, es basa en la ignorància de les misèries de la terra baixa.

Les dificultats d'adaptació del pastor al món de la *terra baixa* dona rellevància, per contrast, a l'ideal de la *terra alta*. De fet, aquesta oposició té un caràcter simbòlic, i, per tant, ens permet veure-hi una sèrie de dualitats de gran rendiment teatral: individu/massa, ideal/realitat, jo/naturalesa, esperit/matèria. La terra alta és l'espai de l'individu lliure, solitari, amb capacitat d'iniciativa, conscient del lloc que ocupa en el món i, encara que condicionat per la naturalesa material, amb una certa espiritualitat i amb una percepció poètica original. En Manelic és, en conseqüència, el representant d'un món utòpic, caracteritzat per la puresa i la bondat, ben lluny de la vida col·lectiva. I enfront d'aquesta realitat idíl·lica, hi ha l'espai de la terra baixa, que és el reflex d'una societat pagesa degradada pel materialisme i l'explotació: amb un amo tirànic, uns pagesos esclavitzats i acovardits, on regnen la maldat i la mesquinesa.

El *conflicte dramàtic de la possessió amorosa* és un dels elements centrals de *Terra baixa*. Travessa l'obra de l'inici al final, i es relaciona amb els tres personatges protagonistes: en Manelic, la Marta i en Sebastià. Certament, l'hereu, en Sebastià, exerceix el seu poder absolut sobre tot i tothom. I la relació amb la Marta és, també, una mostra d'aquest domini sobre les persones, en què el sentit de la propietat s'expressa amb l'ús freqüent del possessiu. La Marta veu en Sebastià com a home tirànic i violent; tanmateix, aquesta dona sotmesa i humiliada no pot deixar de reconèixer que l'amo l'estima de veritat. Per això, en Sebastià, en la mesura que l'estima, se sent que pertany a la Marta. El mateix Manelic també participa d'aquest afany de possessió enfrontat a l'amo. Però *Terra baixa* ens planteja, sobretot, una vindicació apassionada del desig d'estimar i de la necessitat de ser estimat. Tant en Manelic com en Sebastià senten profundament l'amor per la Marta. L'amo no pot evitar actuar com a propietari, fins i tot a l'hora d'exigir ser estimat. En canvi, el pastor, conscient de les reticències que desperta en la dona estimada, sap esperar que el seu amor s'imposi. El personatge de la Marta descobreix la naturalesa veritable d'en Sebastià i d'en Manelic; quan és conscient de l'engany que ha patit el pastor, comença a mirar-se'l amb uns altres ulls. Se sent indigna d'ell, culpable de la seva relació amb l'amo i necessitada de perdó. En Manelic li oferirà una vida nova, un lloc per estimar-se, lluny de la terra baixa.

Terra baixa és, també, una obra que presenta el conflicte provocat per un *poder injust*. En Sebastià, «l'amo de tot», senyor de terres i persones, actua d'acord amb els seus interessos egoistes. Considera que la Marta i en Manelic han d'obeir les seves ordres, s'hi adreça de manera indigna i humiliant. Però en Sebastià és un propietari arruïnat, que ha malbaratat el seu patrimoni i que necessita casar-se urgentment amb una pubilla rica per refer la seva economia. Per tant, com a amo no aconsegueix la funció de crear riquesa i assegurar la vida dels que treballen per a ell. Viu únicament per a les seves passions i, per servir-les, es comporta de manera despòtica tot imposant una llei de silencis i mentides. Té terroritzats els pagesos, que no s'atreveixen a rebel·lar-se. El conflicte que provoca la conducta de l'amo no té mai una resposta social, col·lectiva. Els pagesos viuen acovardits, encara que, en algun moment, demostren sentir vergonya per haver ajudat a expulsar en Manelic de casa seva. En tot cas, l'actitud rebel davant l'amo té un caràcter individual. Sols en Xeixa i en Manelic s'atreveixen a dir el que pensen. En Xeixa, després d'enfrontar-s'hi, marxarà a la recerca d'un amo millor. I en Manelic, quan s'adona de l'engany i la humiliació que ha sofert, se li abraona a sobre i no li reconeix cap autoritat. Finalment, el pastor matarà en Sebastià perquè, a banda de l'afany de revenja, es convenç que la violència és l'única possibilitat d'acabar amb un amo injust i d'aconseguir l'alliberament tant d'ell com de la Marta.

La recepció de *Terra baixa* en vida de l'autor va ser notable. L'actriu María Guerrero va ser la impulsora de l'estrena de la versió espanyola a Madrid l'any 1896. L'actor Enric Borràs va fer una creació personal del personatge Manelic. Òperes (*Tiefland* d'Eugen Albert) i produccions cinematogràfiques (americana: *Marta of the lowlands*, dirigida per J. Searle Dawley; alemanya: *Tiefland*, dirigida per Leni Riefenstahl) van projectar l'obra internacionalment. Sembla que, durant la Guerra Civil, Erwin Piscator va tenir la intenció de fer un muntatge revolucionari del drama.

Després de 1939, superada una etapa, d'una banda, de fossilització conservadora i, de l'altra, d'instrumentalització política del clàssic, s'ha imposat la qualitat literària de l'obra de Guimerà i la seva viabilitat escènica. Els directors teatrals Ricard Salvat (Teatre Romea, 1976) i Fabià Puigserver (Teatre Lliure, 1990), entre altres, van aconseguir una representació respectuosa i revitalitzadora de *Terra baixa*.